

Η ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΩΝ

Ευαγγελία Μαραγγιανού

Καθηγήτρια Φιλοσοφίας, Τμήμα Φιλοσοφίας- Παιδαγωγικής- Ψυχολογίας, Τομέας
Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών
emar317@ppp.uoa.gr

Περίληψη

Οι Προσωκρατικοί ανατρέχουν συχνά στη φύση, την οποία θεωρούν ως δάσκαλο, τις υποδείξεις του οποίου πρέπει να ακολουθούν σε κάθε τομέα, ακόμα και σε αυτόν της ηθικής. Πρώτος ο Αναξίμανδρος ανάγει σε καθολικό κανόνα που αφορά τόσο τη φύση όσο και τις ανθρώπινες κοινωνίες την ισορροπία που πρέπει να επικρατεί ανάμεσα στα τέσσερα ισοδύναμα φυσικά στοιχεία (πυρ, ύδωρ, αήρ και γη), αλλά και ανάμεσα στους πολίτες μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Ακολουθούν οι Πυθαγόρειοι, οι οποίοι πιστεύουν ότι στον κόσμο κυριαρχούν η αρμονία, η σωφροσύνη και η δικαιοσύνη. Ο Ηράκλειτος πάλι εισάγει στη διδασκαλία του τις έννοιες του πολέμου, της αρμονίας και του λόγου, οι οποίες δεν αφορούν μόνο τον άνθρωπο, αλλά και ολόκληρο το σύμπαν, ο Εμπεδοκλής επισημαίνει τη σημασία των δύο κοσμικών δυνάμεων (της Φιλότητας και του Νείκουσ) και ο Δημόκριτος, αναφερόμενος σε θέματα ηθικής, χρησιμοποιεί όρους της φυσικής («εὐογκή», «εὐεστῶ» κ.λ.π.).

Λέξεις κλειδιά: φύση, ηθική, δικαιοσύνη, αρμονία, μέτρο, ισορροπία, ευεστῶ, ευδαιμονία.

Εισαγωγή

Οι Προσωκρατικοί παρατηρούν με μεγάλη προσοχή τη φύση και τη θεωρούν ως μεγάλο δάσκαλο, τις υποδείξεις του οποίου πρέπει να ακολουθούν σε κάθε τομέα, ακόμα και σε αυτόν της ηθικής. Ας μη λησμονούμε εξ άλλου ότι και ο Αριστοτέλης πίστευε ότι η φύση «οὐδὲν μάτην ποιεῖ». ¹ Όταν λοιπόν οι ανωτέρω φιλόσοφοι ομιλούν για ηθική, δεν αναφέρονται μόνο στον άνθρωπο, αλλά και στον φυσικό κόσμο, επί πλέον δε χρησιμοποιούν ενίοτε όρους της φυσικής στην ηθική τους διδασκαλία.

¹ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, Α 1253 a 10. Ο Πλάτων επίσης στον *Τίμαιον* διακηρύσσει ότι ο φυσικός κόσμος είναι «ἔμμηυχος» και «ἔννους» (30 b – c).

Αναξίμανδρος

Πρώτος ο Αναξίμανδρος ανάγει σε καθολικό νόμο την ισορροπία που πρέπει να επικρατεί τόσο ανάμεσα στα τέσσερα βασικά υλικά στοιχεία (πυρ, ύδωρ, αέρα και γη) όσο και ανάμεσα στους πολίτες που απαρτίζουν μια δημοκρατική κοινωνία. Ο φιλόσοφος ισχυρίζεται συγκεκριμένα ότι πέρα και πάνω από την ανθρώπινη δικαιοσύνη, υπάρχει η κοσμική. Ακριβώς δε όπως στην ανθρώπινη κοινωνία οι αδικούντες τιμωρούνται και οι αδικούμενοι αποζημιώνονται, το ίδιο συμβαίνει και με τα τέσσερα ισοδύναμα κοσμικά στοιχεία, τα οποία δίνουν «*δίκην και τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν*». ² Η αδικία που διαπράττουν συνίσταται στην τάση που έχει το καθένα από αυτά να κυριαρχήσει στο αντίθετό του και να αλλοιώσει τη φύση του. Έτσι, για παράδειγμα, κάθε φορά που η φωτιά τείνει να εξαφανίσει το νερό, επεμβαίνει η κοσμική δικαιοσύνη και εξισορροπεί τα πράγματα με την αντίθετη κίνηση του «αδικουμένου» στοιχείου που επιχειρεί με τη σειρά του να επικρατήσει πάνω στο άλλο, όταν έλθει η κατάλληλη χρονική στιγμή. Η εξισορρόπηση αυτή μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτή στις εναρμονισμένες εναλλαγές ημέρας – νύχτας, χειμώνα – θέρους, εποχών ξηρασίας και ισχυρών βροχοπτώσεων κ.λ.π. Η τήρηση του μέτρου γίνεται επίσης ένας από τους βασικότερους ηθικούς νόμους των δημοκρατικών κοινωνιών που επιβάλλει την ισότητα όλων των πολιτών έναντι των νόμων και την εναλλαγή στην εξουσία των αντίπαλων πολιτικών δυνάμεων. ³

Πυθαγόρειοι

Οι Πυθαγόρειοι θεωρούν πολύ σημαντική την αρμονία (έννοια που συνδέεται με βασικούς ηθικούς όρους, όπως είναι το μέτρο, η ομόνοια, η δικαιοσύνη ή η φιλία) και πιστεύουν ότι αυτή πρέπει να επικρατεί τόσο μέσα στις ανθρώπινες κοινωνίες όσο και στο σύμπαν (αρμονία των ουρανίων σφαιρών). ⁴ Αυτοί ισχυρίζονται συγκεκριμένα τα εξής: «*καὶ οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους τὴν κοινωνίαν συνέχειν καὶ φιλίαν ... καὶ δικαιοσύνη καὶ τὸ ὅλον τοῦτο διὰ ταῦτα κόσμον καλοῦσιν*». ⁵

Ηράκλειτος

² Αναξίμανδρος, DK, B 1.

³ Gr. Vlastos (1970), Equality and justice in early Greek cosmologies, σσ. 56 - 57, 60, 80, 83. W. K. C. Guthrie (1992 ¹⁰), Vol. I, σσ. 78 – 82.

⁴ Πορφύριος, *Πυθαγόρου βίος*, 30, 33. Ιάμβλιχος, *Περὶ τοῦ πυθαγορείου βίου*, 7, 32, 13, 62, 15, 65, 16, 69, 19, 92, 24, 108 -109, 29, 162, 30, 168 – 169, 33, 235 – 236. Αριστοτέλους, *Περὶ οὐρανοῦ*, A 5, 290 b 12 – 291 a 11.

⁵ Πλάτων, *Γοργίας*, 507 e – 508 a.

Στον Ηράκλειτο επίσης η δικαιοσύνη, η κεντρική έννοια της ηθικής, είναι πρωτίστως ο κοσμικός νόμος, ο οποίος επιβάλλει το μέτρο και την τάξη σε όλα τα μέρη του σύμπαντος, ακόμη και στον ήλιο, το λαμπρότατο και κυρίαρχο ουράνιο σώμα που παρέχει σε όλα τα όντα τη ζωή, το φως και τη θερμότητα, αλλά που είναι αναγκασμένος να ανατέλλει και να δύει σε καθορισμένα και ισόρροπα χρονικά διαστήματα. Υποστηρίζει λοιπόν ο φιλόσοφος ότι «*ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξερήσουσιν*».⁶

Εμπεδοκλής

Ο Εμπεδοκλής, ακολουθώντας το παράδειγμα των προκατόχων του, εισάγει στο κοσμολογικό του σύστημα δύο κεντρικές και ισοδύναμες έννοιες της ηθικής που εναλλάσσονται ες αεί μεταξύ τους, χωρίς ποτέ η μία να επικρατεί οριστικά της άλλης: τη «Φιλότητα», την ενωτική δύναμη, και το «Νεῖκος» που διασπά και διαχωρίζει τόσο τους ανθρώπους όσο και τα φυσικά στοιχεία: «*ἄλλοτε μὲν Φιλότητι συνερχόμεν' εἰς ἓν ἅπαντα, / ἄλλοτε δ' αὖ δίχ' ἕκαστα φορεύμενα Νεῖκος ἔχθει*».⁷

Δημόκριτος

Ο Δημόκριτος, στο ίδιο πλαίσιο σκέψης, υιοθετεί τη φυσιοκρατική ηθική των προηγούμενων Προσωκρατικών,⁸ αλλά αντίθετα με εκείνους, αντί να εισάγει ηθικούς όρους στην κοσμολογία του, χρησιμοποιεί όρους της φυσικής στην ηθική του. Έτσι όταν αναφέρεται στο μέτρο που πρέπει να διέπει κάθε πτυχή της ανθρώπινης ζωής (τα συναισθήματά μας, τα υλικά αγαθά, τις επιθυμίες μας κ.λ.π.), χρησιμοποιεί τον όρο «εὐογκίη» σε αντιδιαστολή με την υπερβολή ή την «μεγαλογκίη», την οποία καλό είναι να αποφεύγουμε.⁹ Η αποφυγή των «ἐλλειπόντων» και των «ὑπερβαλλόντων» μας οδηγεί στη μετρημένη ζωή που μας χαρίζει την «εὐεστώ» (< εὖ + ἴσταμαι – όροι που μας παραπέμπουν σαφώς στη φυσιολογία) ή την «εὐθυμίη», δηλαδή την ισορροπία της ψυχής, την ήρεμη χαρά και την εσωτερική γαλήνη: «*ἀνθρώποισι γὰρ εὐθυμίη γίνεται μετριότητι τέρψιος καὶ βίου συμμετρίη*».¹⁰ Με τον τρόπο αυτό αποφεύγουμε τις μεγάλες συγκινήσεις («κινήσιας» - B 191) που

⁶ Ηράκλειτος, DK, B 94.

⁷ Εμπεδοκλής, DK, B 17, 1 – 20. Gr. Vlastos (1970), Equality and justice in early Greek cosmologies, σ. 63.

⁸ Gr. Vlastos (1970), Ethics and Physis in Democritus, σσ. 383 – 384, 396, όπου υποστηρίζεται η άποψη, ότι η ηθική του Δημοκρίτου είναι νατουραλιστική.

⁹ Δημόκριτος, DK, B 3.

¹⁰ Δημόκριτος, DK, B 191.

δημιουργούν σύγχυση, ταραχές και τρικυμίες: «αἱ δ' ἐκ μεγάλων διαστημάτων κινούμεναι τῶν ψυχῶν οὔτε εὐσταθέες εἰσὶν οὔτε εὐθυμοί».¹¹

Συμπέρασμα

Οι Προσωκρατικοί δεν είναι μόνο οι πρώτοι φιλόσοφοι στην ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας, αλλά και οι πρώτοι που μας δίδαξαν ότι ο άνθρωπος δεν θα φθάσει ποτέ στην ευδαιμονία, αν δεν παρατηρήσει με προσοχή τις διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στη φύση και δεν εφαρμόσει τα διδάγματά της (όπως είναι η τήρηση του μέτρου, της αρμονίας, της ισορροπίας και της δικαιοσύνης) και στις πολιτικές κοινωνίες.

Βιβλιογραφία

- Αριστοτέλης, (1910 - 1952). Έργα, The Works of Aristotle, trans. W. D. Ross, Oxford.
- Ιάμβλιχος, (1975). *Περὶ τοῦ Πυθαγορείου βίου (De Vita Pythagorica liber)*, ed. U. Klein, Stuttgart: B. G. Teubner.
- Πλάτων, (1962 – 1982). Έργα, Platon, Oeuvres Complètes (1962 – 1982), Tome I – XIII, Paris: Les Belles Lettres.
- Πορφύριος, (1982). *Πυθαγόρου βίος*, trad. E. Des Places, Paris: Les Belles Lettres.
- Προσωκρατικοί, (1989¹⁸ / 1903¹). Αποσπάσματα (*Die Fragmente der Vorsokratiker*), eds H. Diels, W. Kranz, Band I – III, Zürich: Weidmann.
- Guthrie, W. K. C. (1992¹⁰/1962¹). *A History of Greek Philosophy, Vol. I: The Earlier Presocratics and the Pythagoreans*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vlastos, Gr. (1970). Ethics and Physics in Democritus. *Studies in Presocratic Philosophy* (eds R. E. Allen and D. J. Furley), Vol. II, London: Routledge and Kegan Paul, 381 – 408.
- Vlastos, Gr. (1970). Equality and justice in early Greek cosmologies. *Studies in Presocratic Philosophy* (eds R. E. Allen and D. J. Furley), Vol. I, London: Routledge and Kegan Paul, 56 – 91.

¹¹ Δημόκριτος, DK, B 191. Στο ανωτέρω χωρίο υπόκειται μία αιτιολογία φυσικού τύπου, σύμφωνα με την οποία δεν μπορεί κανείς να είναι εὐθυμος (ευδαίμων), αν δεν είναι σωματικά και ψυχικά ισορροπημένος.

THE NATURALISTIC MORALITY OF THE PRESOCRATICS

Evangelia Marangianou

The Presocratics are often referring to nature as if it was a teacher and they are following its suggestions on every matter, even on Ethics. Anaximander is the first who considers as a general rule the equilibrium which must dominate over the four equivalent cosmic elements (fire, water, air and earth), but also over the citizens who live in a democratic society. After him the Pythagoreans introduce the idea that the world has harmony, prudence and justice. Heraclitus supports the view that the war, the harmony and the Logos have not to do only with men, but also with the whole universe, Empedocles indicates the importance of the two cosmic forces (friendship and quarrel) and Democritus uses terms of the Physics in moral questions.

Keywords: nature, ethics, justice, harmony, measure, equilibrium, bliss